

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Панайот Димитров Карагъзов,
преподавател по история на славянските литератури
в СУ „Св. Климент Охридски”,
за дисертационния труд на

Якуб Микулецки

„Egon Bondy aneb o poetice českého undergroundu”

(„Егон Бонди или поетиката на чешкия ъндърграунд“)

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Научна специалност: Литература на народите на

Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (чешка литература)

ПУ „Паисий Хилендарски”

Филологически факултет

Катедра: Славистика

Дисертация за придобиване на

образователната и научна степен „доктор“

Данни за докторантурата и дисертацията

Дисертацията на магистър Якуб Микулецки „Egon Bondy aneb o poetice českého undergroundu” („Егон Бонди или поетиката на чешкия ъндърграунд“) е подготвена в рамките на редовна докторантура в Катедра Славистика на ПУ „Паисий Хилендарски“ с научен ръководител доц. д-р Жоржета Чолакова. Трудът е обсъден и насочен за публична защита на разширено заседание на същата Катедра, проведено на 27 юни 2016 г.

Дисертационният труд е с обем от сто деветдесет и пет компютърни страници, написан е на чешки език и се състои от четири глави (вътрешно разчленени на множество подчасти), заключение и списъци на източниците и използваната литература.

Авторефератът върху седемдесет и две страници адекватно представя на български език съдържанието на оригинала. Докторантът наред с обстойното резюме на изследването е включил в автореферата самооценка на научните приноси и списък с публикациите си по темата на дисертацията.

Съдържание и научни приноси на дисертацията 2

В своето изследване редовният докторант Я. Микулецки разглежда живота и разнородното творчество на чешкия писател, философ и дисидент Збинек Фишер (1930–2007), избрал като протест срещу антисемитската политика на чехословашкото правителство след 1948 г. псевдонима Егон Бонди. Бонди е автор на около петдесет *самиздатски* книги с поезия и проза, на множество драми и едноактни пиеси и на няколко публикувани под истинското му име философски трудове. При Бонди литературен живот и литературен процес тясно се преплитат и въпреки афишираното му желание за отказ от публичност през десетилетията на *нормализацията*, той е всепризнат *гуру* на чешкия ундърграунд. Липсата на достатъчна историческа дистанция обаче предопределя нееднозначната оценка на неговото ексцентрично житейско поведение и литературно творчество.

Чешката алтернативна литература от времето на тоталитаризма е слабо позната в България, а дейността на творци като Бонди – напълно неизвестна. Трудно е да се намерят и приблизителни български еквиваленти на чешката контракултура и феномени от типа на Егон Бонди. Този факт, както и извършения от дисертанта компаративен преглед на световната контракултура през втората половина на 20. век, прави изследването не само информативно и актуално, но също така и научно приносно за българската (и не само) славистика.

Дисертацията „Егон Бонди или поетиката на чешкия ъндърграунд“ условно може да бъде разделена на три тематични цялости: 1. Избор на теоретичен подход към поетиката на Егон Бонди, дефиниране на понятието контракултура и нейните производни, формулиране на изследователска хипотеза и отчитане на получените резултати („Úvod“, „Definice pojmu underground a jeho periodizace v českém kontextu“, с. 2-19 и „Závěr“, с. 178-187); 2. Преглед на тенденциите в световната контракултура през втората половина на 20. век („Fenoménu underground ve světovém kontextu“, с. 20-62); 3. Присъствието на Егон Бонди в чешкия неофициален литературен процес през призмата на динамично променящите се поетика и тематика на творчеството му („Prvních dvacet let; od Bretona k Buddhovi. 1948-1968“, с. 63-118 и „Egon Bondy jako guru českého undergroundu v 70. a 80. letech“, 119-177).

В „Увода“ (неупоменат в съдържанието на труда) Якуб Микулецки си поставя за цел да анализира и определи значението на художественото творчество на основателя на 3

метода на тоталния реализъм в контекста на чешката неофициална литература от социалистическия период с особен оглед на генезиса и развитието на поетиката му. Пред строго иманентно-литературния подход към поетиката, представен от Роман Якобсон, дисертантът предпочита предложения от Цветан Тодоров по-абстрактен литературно-исторически контекст, обхващащ по-широкомащабна структура, каквато е световната контракултура и нейната чешка конкретизация. Този избор предопределя и изследователската методика, базирана върху сравнително-исторически и текстуални анализи. От една страна Якуб Микулецки разглежда поетиката на Бонди в сравнение със североамериканските и европейски контракултурни явления, а от друга – сравнява и анализира тематичните кръгове и поетиката му с доминантите на официалната чешка литература, които като изключим краткия следвоенен сюрреализъм, са изключително в сферата на казионния соцреализъм. При анализа на конкретни лирически, драматургични и прозаични текстове дисертантът често прилага интертекстуалния метод.

В „Увода“ Якуб Микулецки формулира следните основни хипотези: Контракултурата в двете противостоящи идеологическо-икономически системи е типологически сходна; Чешкият ундърграунд произхожда от авангарда и по-конкретно от неговото последно проявление – сюрреализма; В рамките на чешкия ундърграунд (прозаичното) литературно творчество на Егон Бонди (особено през периода на *нормализацията*) представлява цялостен и хомогенен мегатекст. Тези хипотези дисертантът последователно и успешно защитава във фактическата част на труда си и систематизира в неговото „Заключение“.

В теоретичната част на дисертацията Я. Микулецки прави преглед и условна класификация на понятията контракултура и нейни производни като уточнява, че контракултурата, наред със словесните художествени проявления, включва музиката, театъра, изобразителните изкуства, уличния *пърформънс* и други дялове на попкултурата. Той подчертава, че изследването му е ориентирано към алтернативната литература от втората половина на предходния век, но отделя подобаващо място и на словесно-музикалната симбиоза в хитовете песни на Милан Книжак „*Miluji tebe a Lenina*“, „*Děti bolševismu*“ и др. и на ролята на знаковата група *The Plastic People of The Universe* (изпълняваща песни по стихове на Бонди) в чешкия ундърграунд от 70-те и 80-те години. 4

Докторантът прави преглед на различните дефиниции на понятието ъндърграунд като ситуира чешкото му начало (и принадлежността на Бонди към него) към 1949/53 г. Микулецки разглежда терминологията на контракултурата, изяснява нюансите в популярните наименования „ъндърграунд“, „подземие“, „културно гето“ и др. и уточнява, че докато в Северна Америка и Западна Европа ъндърграундът се възприема единствено метафорично като различна от официалната естетическа и идеологическа парадигма, в Източна Европа ъндърграундът е едновременно естетическа и идеологическа алтернатива и нелегално/подземно движение, стремящо се да избегне цензурата. Стойностно е заключението на Микулецки, че приликите между западната и социалистическата контракултура (и поради ограниченията на *желязната завеса*) са повече типологически, отколкото контактологични. Те са следствие от редица сходни обстоятелства, между които: продължение на междувоенния сюрреализъм, засилен интерес към различни разновидности на марксизма, осезателно разочарование и разграничаване от сталинизма, скептицизъм спрямо техническата революция (Бонди няма, телефон, телевизор и т.н.), протест срещу консумативизма, търсене на алтернативен мироглед (различен от християнството и социалистическия атеизъм) в лицето на будизма, дзен будизма, таоизма и маозима и др.

Важна е тезата на Я. Микулецки, че чешката алтернативна култура не е израз на поколенчески конфликти, а е стремеж към свобода на мирогледа, поради което нейното съществуване продължава и след падането на комунизма. Продължение на тази теза в същинската част на дисертацията са твърденията, че като цяло до 1976 г. чешкият ъндърграунд е аполитичен, и че недоверието на неговите творци спрямо чешките комунисти-реформатори и дисиденти-интелектуалци продължава чак до проведения през с. г. политизиран съдебен процес срещу музикалната група на т.нар. пластици.

В частта „Феноменът ъндърграунд в световен контекст“ дисертантът очертава генезиса и същността на американската контракултура и нейните европейски посестрими. Той отново изтъква близостта между контракултурата и ъндърграунда, подчертавайки че артистичният ъндърграунд по принцип е аполитичен, тъй като е повече израз на протест, отколкото средство за промяна на западното общество. Микулецки ситуира началото на този тип култура през 40-те години на 20. век, а най-силните десетилетия на западния ъндърграунд – през 60-те и 70-те години. Авторът на дисертацията се солидаризира с 5

традиционното мнение, че основна заслуга за обособяването и широкото трансамериканско и трансконтинентално разпространение на ъндърграунда имат творците от битгенерацията. Той разкрива зависимостта на редица представители на алтернативното изкуство в САЩ, сред които са Джек Керуак и Алън Гинзбърг, от наркотиците, стимулиращи т. нар. автоматично писане. Дисертантът споменава превода на битническа литература в Чехословакия през 1959-та и посещението на Гинзбърг в Прага през 1965 г., като едни от малкото „канални“ за контактологично разпространение на контракултурата. Важно средство за транслиране на ъндърграунда зад *желязната завеса* е музиката (чешкият колега споменава ролята на Варшавското Джаз Джъмбъри, а също и на различни музикални групи в Чехия, Словакия и Югославия).

В тази и в следващите части дисертантът аргументирано доказва, че общите идейни и естетически тенденции на нонконформистката култура, както в рамките на една държава, така и в трансконтинентален мащаб, са предимно типологически и в голяма степен се дължат на общите (в повечето случаи еkleктични) идеологически стимулатори: от ортодоксалния марксизъм, през будизма и дзен будизма, та чак до маоизма. Тези (с лекота възприемани от мнозина нонконформисти) трудно съвместими идеологии пропагандират равенство, диктатура на пролетариата или тотално неподчинение на властта и авторитетите. Микулецки отчита, че и Егон Бонди е подвластен на тези учения и религии, но за разлика от неговите задокеански поетически съмишленици изборът му е научно мотивиран, тъй като Зб. Фишер е и ерудиран философ.

Дисертантът припомня, че за политизирането на западния ъндърграунд решаваща роля изиграва войната във Виетнам, а в Източна Европа – наложеният след Втората световна война сталински социализъм, а в по-ново време – Пражката пролет и последвалата *нормализация*, появата на независимия профсъюз Солидарност, въведеното военно положение и др. Микулецки обаче изключително правилно отчита, че по-силни от политическите доминанти за оформянето на нонконформизма са икономическото състояние на дадена държава и културната традиция на нейния народ. Именно бунтът срещу консумативните общества (възможен предимно в страни с висок жизнен стандарт) и наличието на междувоенен литературен авангард (още по-конкретно – словесен и визуален сюрреализъм) са почвата, върху която израства световният ъндърграунд. В известна степен приведените примери от руско-съветския ъндърграунд (групата 6

Лианозово и Венедикт Ерофеев) са може би изключение, потвърждаващо правилото. В този ред на мисли е любопитно да научим защо фактографията и/или фактологията на посочената сред публикациите по темата статия на Якуб Микулецки „Proč se v bulharské literatuře neobjevil underground“ (IN: sb. Křižovatky slovanů. Praha, 2015. ISBN 978-80-7465-135-9) не са намерили място в дисертационния му труд.

Докато във Втора глава на дисертацията Егон Бонди е представен като част от световната контракултура, в Трета и Четвърта глава, които са сърцевината на изследването, Якуб Микулецки разглежда творческото развитие на гурото на чешкия ъндърграунд изключително в чешки контекст. Дисертантът проследява, анализира и обобщава идейните и естетическите влияния, които рефлектират върху поетиката и тематиката на поезията, прозата, драматургията и философските трудове на Егон Бонди. Динамиката на промените е представена на фона обществената ситуация в ЧССР и личния (дори интимен) живот на Бонди, като редица творби са съпоставяни с примери от официалната соцреалистична литература или в интертекстуален план, какъвто е случаят с романа-римейк „Братя Рамазови“.

Микулецки отбелязва, че присъствието на Бонди в пространството на западната и родната му антикултура определя неговия константен ляв радикализъм, преминал през различни фази (троцкизъм, маоизъм, неомарксизъм, антиконсумативизъм, будизъм и пр.). Збинек Фишер е типично „дете на болшевиизма“, каквито са повечето леви европейски интелектуалци преди (лично или индиректно) да изпитат жестоката антихуманност на съветския вътрешен и импортен социализъм. Въпреки че от петдесетте години насетне Бонди изповядва последователна неприязън към установената в Чехословакия тоталитарна власт, той продължава (наивно) да смята от една страна, че реалният социализъм е резултат на погрешно прилагания марксизъм, а от друга – че „свободата е невъзможна без анархия“. Бонди отхвърля и двата евроцентрични интегриращи фактора – християнството (определяно от него като „християнски фундаментализъм“) и антропоцентризма, с които в исторически план сънародниците му могат да се гордеят, тъй като именно в Бохемия Ян Хус поставя началото на „национализацията“ на християнството и индивидуализацията на вяръщия. Интерес (в сравнителен план) представлява фактът, че докато полската и чешката алтернативна култура осезателно търсят устои в католицизма, Бонди (вероятно поради компрометирането на християнския 7

индивидуализъм от контрареформацията и атеистичния социализъм) игнорира теоцентризма, ренесансовия („християно-еврейски“) антропоцентризм и модернистичния индивидуализъм, лансирайки източния онтоцентризм. Чешкият адепт на таоизма отхвърля онтогеничните способности на Бога и човека, отнася се скептично към научно-техническия прогрес, критикува стремежа на homo sapiens за надмощие над флората и фауната и пледира за неразривно единство на човечеството и природата.

В хода на дисертацията пряко и индиректно Якуб Микулецки доказва обвързаността на поетиката и тематика на Егон Бонди както с глобалните идеологии, така и с обществените промени в родината му. Ранното творчество на Бонди започва под знака на късния междувоенен сюрреализъм и дисертантът уточнява, че привързаността на младия Зб. Фишер към него се дължи и на обстоятелствата, че „за разлика от останалите авангардни течения сюрреализмът не вярва в прогреса“, не се възторгва от развитието на техниката и има изявени предпочитания към Изтока, „възприеман като антипод на прогнилия западен материализъм“. Наред с домашната традиция Бонди черпи творчески импулси и от визуалния „саркастичен“ сюрреализъм на Салвадор Дали. Настъпилният след „победния февруари“ безкомпромисен сталинизъм обаче забранява и обезсмисля тематиката, естетиката и поетиката на сюрреализма. Микулецки установява, че новата действителност предразполага Бонди едновременно към „програмен отказ“ от интровертната метафорика на сюрреализма и съзнателно противопоставяне на колективистичния параден соцреализъм. Дисертантът отбелязва, че своеобразният преход от сюрреализъм към метода на тоталния реализъм е написаният по граматическо-автоматичния метод сборник „Еврейски имена“ (1949).

Якуб Микулецки обстойно разглежда поетиката на тоталния реализъм и конфузната поезия и я конфронтира с тази на соцреализма. Той отбелязва, че докато първият метод акцентира върху субективното отразяване на действителността, соцреализмът е изцяло подчинен на историческата, т.е. на класовата обективност. Позовавайки се на наблюдения и обобщения на Владимир Мацура, но и върху собствен емпиричен материал, дисертантът показва коренната противоположност на двата метода при изобразяването на едни и същи обекти. Интересни са контрапунктите на типичните за двата метода топоси, като (за мен) особено интересен е анализът на трагикомичното и 8

гротескно преплитане на интимните преживявания с политическата действителност или, както чешкият колега пише, на „лирически аз с обективната действителност“:

Четях за процеса над държавните изменници,
когато ти влезе.

Съблече се

и като легнахме, бе, както винаги, прекрасна.

Тръгна си

и аз дочетох за тяхната екзекуция.

Бедната на тропи (спрямо сюрреализма), но изобилстваща с битова и нецензурна лексика поезия на Бондивия тотален реализъм не е лишена от художествени достойнства, сред които бих открил типичните за Бонди поанта и антипоанта. Дисертантът посочва, че редица стихове на Бонди са съзнателна пародия на съветската митология и частушки.

Пет години след въвеждането на тоталния реализъм (след смъртта на Сталин и настъпилото временно идеологическо размразяване) под влияние на таоизма Бонди заменя нееднозначно изобразяваният тоталитарен пантеон (Сталин, Троцки, Хитлер, Мусолини, Готвалд, Фучик и т.н.) с персонажи от митологията, философията и историята и пренасочва пряката си критика от тоталитарните вождове към комунистическите културтрегери и колаборанти. В края на петдесетте години шизофренното раздвоение на Фишер-Бонди между източната философия и поезията се материализира във философски трактати и художествени творби в защита на природата. Това е период на поредното самовгълбяване, но и самоизолиране, на чешкия нонконформист. Дисертантът подчертава, че докато интересът към Изтока сближава Бонди с американските битници и хипита, в средите на чешкия ъндърграунд той остава „самотен пионер“.

Четвърта глава, „Егон Бонди като гуру на чешкия ъндърграунд през 70-те и 80-те години“, е културно-социологическа дисекция на феномен, който с думите на В. Хавел можем да наречем „силата на безсилните“. Внимание заслужават наблюденията на Микулецки, че докато масовата култура е възможна при наличие на многобройна публика, която постиндустриалното общество в резултат на намаления и облекчен работен ден осигурява, творците на ъндърграунда не се стремят към комерсиална известност, а формират „втора култура“, която поради сравнителната си малобройност и херметичност е едновременно маргинална и елитарна. В литературата на чешкия ъндърграунд често субекти и обекти на повествование се сливат, преплитат и живеят в реален и художествен контекст, който не би могъл да бъде разбран извън затворения кръг на „културното“ или „веселото гето“. Творчеството на Бонди не е предназначено за обществено ползване (в 9

широкия смисъл на понятието), поради което (в повечето случаи) не е забранявано от тоталитарната цензура. За разлика от Полша, където литературата от т. нар. „*drugí obieg*“, търсеца максимален брой реципиенти, се разпространява нелегално, поради невъзможността да бъде печатана официално, Бонди съзнателно пише поезия, проза и драми, които предварително знае, че няма да достигнат до широката публика. Той отрича антропоцентризма, но обича себе си повече от другите и почти непрекъснато търси душевен уют, дистанцирайки се от официалната културна – сиреч от политическата реалност. Парадоксалното (според мен) на късния чешки ъндърграунд и неговия поетически гуру е, че въпреки почти програмния отказ от публичност, постигат широк обществен отзвук и поддържат стремежа към културна и политическа свобода, превръщайки се в алтернатива на едноразмерния биологически соцподаник. Безспорна заслуга на Якуб Микулецки е, че анализира ъндърграунда в широк социокултурен аспект. Едно от обясненията на феномена представлява специфичното социокултурно пространство на чешката кръчма, превърнала се в своеобразна сцена за изяви на нонконформистката музика, поезия, драма и устен наратив. Дисертантът отбелязва, че подобно на западната контракултура пространствената база на чешката са апартаменти, мансарди, тавани и сходните със западните комуни провинциални бараки/плевни, но че „кръчмарският ъндърграунд“ е оригинално чешко явление. В този ред на мисли заслужава да се припомни, че употребата на психотропни стимуланти от чешките контракултурни писатели е значително по-слаба от тази в Северна Америка и Западна Европа (дори и от Полша) и че консумацията на пиво в кръчмарска среда до голяма степен предпазва няколко поколения чехи от наркотична зависимост. Интересен е и на пръв поглед маловажният факт, че всъщност социалистическата държава провежда експерименти с ЛСД и др. влияещи върху подсъзнанието вещества.

Изключително интересен и приносен е анализът на прозаичния меганаратив на палимпсестната проза на Е. Бонди от периода на *нормализацията*. Микулецки точно определя „Шаман“ и „Братя Рамазови“ едновременно като самообвинение и автоапология на Бонди. Диалогът с Дявола – прозрачна персонификация на тоталитарния идеолог и тоталитарната система въобще, стремящи се към деградация на човека до биологическите му измерения – за творчеството на Бонди вероятно е това, което е „Великият инквизитор“ за романистиката на Достоевски. Изключително удачно подбраните от дисертанта цитати 10

образно представят сложната коегзистенция на бит и интелект в периода на *нормализацията* и цялостния реален социализъм:

„Jseš dobrej aspoň k tomu, aby člověk poznal, co nesmí chtít. Čeho se nesmí vzdát. Co nesmí připustit. Jseš skutečně dobrej. Poněvadž ty jen chceš, aby se každěj na všecko vysral“.

и „Je lepší nemít iluze, ba je lepší přiznat, že nevím nic než si lhát. Jsem slaběj jako všichni. Proti tobě nikdo z lidí natrvalo neobstojí, pokud neumře velmi mlád. Máš milion způsobů jak nás donutit, abychom to vzdali“.

Дисертацията, и особено последната ѝ глава, показва тези „деца на болшевизма“, на които системата не позволява да пораснат, а и те сами не желаят това. В същото време Микулецки аргументира присъствието на Егон Бонди в световната контракултура и противопоставя самоизолиралото се малцинство на ъндърграунда на консуматорското мнозинство; показва, че константа на динамичната му тематика и поетика е отрицанието, докато патосът на мимикриращите спрямо криволичещата линия на партията негови съвременници утвърждава утопията, лъжата и абсурда. И ако живеият в епохата на *мрака* Ян Колар призовава потомците да не съдят неговото поколение по това какво е написало, а по това, което е посмяло да напише, за преживелите сталинизма и *нормализацията* трябва да съдим и по това, което са посмели да си помислят.

В заключение още веднъж ще отбележа, че дисертацията „Егон Бонди или поетиката на чешкия ъндърграунд“ е оригинално научно изследване с ясно поставени и доказани тези, оптимално изградена структура и причинно-следствена последователност. С удоволствие прочетох труда и ще се радвам ако Якуб Микулецки публикува на български по-голямата част от него.

Въз основа на посочените и редица други неупоменати научни приноси и след успешната публична защита на труда **„Егон Бонди или поетиката на чешкия ъндърграунд“** с пълна убеденост ще гласувам уважаемото научно жури да присъди на **магистър Якуб Микулецки** образователната и научна степен **„Доктор“**.

Проф. дфн Панайот Карагъзов,
преподавател по история на славянските литератури
в СУ „Св. Климент Охридски“